

UDK 316.334.54:316.4
Izvorni znanstveni rad

Kvaliteta stanovanja u mreži naselja Hrvatske

Anđelina Svirčić Gotovac

Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Zagreb, Hrvatska
e-mail: svircic@idi.hr

SAŽETAK Rad je tematski povezan sa znanstveno-istraživačkim projektom Instituta za društvena istraživanja u Zagrebu pod naslovom *Sociološki aspekti mreže naselja u kontekstu tranzicije*, koji je realiziran u periodu od 2002. do 2005. godine. U sklopu toga provedeno je terensko istraživanje 2004. godine, a dio dobivenih podataka iz njega bit će tema ovoga rada. Navedeni se projekt odnosio na sociološko istraživanje mreže naselja u cijeloj Hrvatskoj, s veličinom uzorka od ukupno 154 naselja različitog tipa. Mreža naselja je sustav urbanih i ruralnih naselja koji zajedno čine prostornu i funkcionalnu cjelinu. Predmet istraživanja rada jest ispitati *kvalitetu života u mreži naselja*, i to preko elemenata stanovanja, opremljenosti kućanstava, te opremljenosti neposredne okoline ili susjedstva u naseljima. Iz dobivenih rezultata istraživanja utvrdila se postojeća *kvaliteta stanovanja* u naseljima, te *primarna i sekundarna razina opremljenosti kućanstava* u mreži naselja. Očekivano, rezultati su najbolji za najveće gradove, naročito za Zagreb, a najlošiji za seoska naselja. Općenito se potvrdila postojeća hijerarhijska struktura ispitivane mreže naselja, sa Zagrebom na vrhu. Međutim, u detaljnoj analizi zamijetili smo da je situacija ipak znatno kompleksnija. Često su podaci bolji za makroregionalne i regionalne centre nego za Zagreb, a za seoska su naselja bolja nego za gradska, ali to ovisi o ispitivanom kriteriju ili elementu kvalitete života odnosno stanovanja.

Ključne riječi: mreža naselja, kvaliteta života, tranzicija, globalizacija, stanovanje, opremljenost kućanstava, opremljenost neposredne okoline (susjedstva)

Primljeno: 20. rujna 2006.

Pribvačeno: 17. listopada 2006.

Uvod

Rad se neposredno nastavlja na dosadašnju analizu podataka i rezultata proizišlih iz istraživanja velikoga znanstvenog projekta provedenoga 2004. godine u Institutu za društvena istraživanja u Zagrebu. Podaci su prikupljeni strukturiranim upitnicima na reprezentativnom uzorku punoljetnog stanovništva i naselja Hrvatske u proljeće 2004. godine, oslanjajući se na popisne podatke iz 2001. godine. Istraživanje je provedeno na uzorku od 154 naselja: 47 od ukupno 123 gradska naselja, 19 županijskih središta (od čega su, ne računajući metropolu, tri makroregionalna

Copyright © 2006 Institut za društvena istraživanja u Zagrebu - Institute for Social Research of Zagreb.
Sva prava pridržana - All rights reserved.

centra i 27 ostalih, slučajno izabranih gradskih naselja, te 107 slučajno izabranih (od ukupno 6.531) ostalih, odnosno seoskih naselja, od kojih su 33 općinska središta, a 74 ostala seoska naselja. Planirana veličina uzorka bila je 2.200, a anketirano je 2.220 ispitanika (Hodžić, 2005.). Hrvatska kao mreža naselja ima najveći broj seoskih naselja i malih gradskih naselja u svom sastavu, te samo nekoliko velikih gradova iznad 100.000 stanovnika i grad Zagreb s oko 800.000 stanovnika (cijela zagrebačka regija ima oko milijun stanovnika), a on je i najveći grad u zemlji. Većina županijskih ili regionalnih središta najčešće ima ispod 50.000 stanovnika, odnosno kao ukupne regije imaju oko 100.000 stanovnika (13 od 20 županija u sastavu RH). Često veličina naselja ima značajan utjecaj na ukupan razvoj pojedinog naselja, a kako Hrvatska ima najveći broj malih naselja, dijelom se uzrok slabije razvijenih naselja može tražiti i u njihovoj nedovoljnoj veličini.

Danas u hrvatskom urbanom sustavu ili sustavu središnjih naselja postoje sljedeće kategorije gradova: *glavni grad* (Zagreb), *četiri makroregionalna centra* (Zagreb, Split, Rijeka i Osijek), *veća regionalna središta* (11 gradova), *regionalna središta* (14 gradova), *manja regionalna središta* (41 grad), *područna i lokalna središta* (52 grada) (*Izjušće o stanju u prostoru RH 2003.*, 2003.: 125). Taj se sustav naziva i *regionalnim sustavom Hrvatske*, a dijeli se na *makroregije*, *regije* i *subregije*. Makroregije su prva i najveća razina toga sustava, a nositelji razvoja su joj *veliki gradovi*. Druga razina su regije čiji su nositelji *veći srednji gradovi*, a treća razina su subregije s gradovima srednje veličine ili *srednjim srednjim gradovima* (Šimunović, 1999.: 159–160.). S obzirom da u teritorijalnom ustroju Hrvatske nema dovoljan broj jakih srednjih gradova (onih do 200.000 stanovnika), već prevladavaju manji gradovi (do 50.000 stanovnika) i jedan veliki (iznad 500.000 stanovnika), tendencija jest da jačaju upravo takvi srednji gradovi, kao budući nositelji urbanog razvoja. Srednji gradovi zapravo su neiscrpan rezervoar u koji se može smjestiti sve one funkcije koje ne mogu opstati u malim središtima i sve one koje su nepoželjne u velikima (Marinović-Uzelac, 2001.: 281). To se odnosi na ukupan prostor Hrvatske, a naročito na one dijelove u kojima ne postoji dovoljan broj jačih srednjih središta koji bi zadržali svoje stanovništvo i postali pokretači razvoja.

Tekst koji slijedi bavi se sociološkom analizom kvalitete života u mreži naselja cijele Hrvatske, a prema klasifikaciji različitih tipova naselja. Prema postojećem teritorijalnom ustroju zemlje stvorena je klasifikacija, ili tipologija naselja, korištena u istraživanju. Sva su naselja u ukupnom uzorku u cijeloj Hrvatskoj podijeljena na sljedeći način:

1. *glavni grad i makroregionalno središte, odnosno Grad Zagreb* – koji je i posebna teritorijalna jedinica, tzv. 21. županija u sastavu RH. Prema popisu stanovništva iz 2001. godine područje Zagrebačke županije imalo je 309.696 stanovnika, a sam Zagreb 779.145 stanovnika (DZS, 2001.), pa je ukupan broj stanovnika tzv. *zagrebačkog prstena ili zagrebačke regije* svega malo iznad milijun stanovnika, točnije 1.088.841;
2. *makroregionalni centri* – Split, Rijeka i Osijek, odnosno regije uz te centre: Splitsko – dalmatinska županija s 463.676 stanovnika, Osječko – baranjska s 330.506 i Primorsko – goranska s 305.505 stanovnika (DZS, 2001.);

3. *regionalni centri* ili županije u sastavu RH – njih 16 + Zagrebačka – 17, njihove regije imaju uglavnom oko 100.000 stanovnika;
4. *gradska naselja* – ili širi lokalni centri u sastavu su regionalnih i makroregionalnih središta;
5. *općinski centri* – ili seoski lokalni centri u sastavu su regionalnih i makroregionalnih središta i nemaju status grada (gradskog naselja);
6. *seoska ili ostala naselja* – sva ostala naselja u uzorku.

Više od 50% gradova u Hrvatskoj ima do 15.000 stanovnika što je 20% ukupnog stanovništva RH. Isto tako nešto više od 30% naselja u Hrvatskoj ima do 1.000 stanovnika, a to je ukupno također oko 20% stanovnika zemlje što govori u prilog velikom broju malih naselja (Statistički ljetopis RH, 2005.: 63). “Hrvatska ima sustav od gotovo 700 središnjih naselja. Osim gradova u toj je mreži oko 75% seoskih središta” (Župančić, 2005.: 617). Prema popisu stanovništva iz 2001. godine više je od dvije trećine seoskih naselja u kategoriji do 300 stanovnika, a naročito je povećan broj onih s najmanjim brojem: 37% sela ima manje od 100 stanovnika (Župančić, 2005.: 629).

Kvalitetu života kao koncept čine brojne sastavnice ili elementi koje su indikatori određene razine stanovanja, obrazovanja, uvjeta rada, zdravlja, odmora i rekreacije (slobodnog vremena), te prehrane. Unutar elementa stanovanja ispitat će se *opremljenost kućanstava i opremljenost neposredne okoline stanovanja ili susjedstva*, kao njegovi važniji indikatori. Osnovni cilj jest postizanje zadovoljavajuće razine pojedinog elementa kvalitete života i to kako one *primarne* ili osnovne razine, tako i *sekundarnih* i ostalih razina. “Dakako da se teži onim stambenim strukturama i oblicima njihova korištenja u kojima je mogućnost podizanja ukupne civilizacijske razine kuće, susjedstva, ulice ili naselja veća” (Rogić, 1990.: 558). Zadovoljavajuća razina je teško određiva na jednak i objektivan način za ukupnu populaciju, naročito stoga što na nju utječu različite preferencije i izbor stanovnika, ali se ipak postiže mjerenjem određenoga dogovorenog minimuma za pojedinu razinu. U daljnjem tekstu detaljno će biti analizirani i operacionalizirani elementi *stanovanja, opremljenosti kućanstava i opremljenosti neposredne okoline stanovanja (susjedstva)*, a u mreži naselja Hrvatske.

1. Neki suvremeni trendovi

Današnje društvene tokove ponajviše određuje proces *globalizacije* te njoj srodni procesi. Oni utječu na mnoge segmente društvenog i privatnog života a time i na ukupnu kvalitetu života. Globalizacija nam omogućuje da suvremene procese i promjene vidimo bližima, neminovnima i svima dostupnima, prije ili kasnije. U svim sustavima ljudskog djelovanja dolazi do promjena i transformacija unutar i izvan njih, pa njihove strukture međusobno utječu jedna na drugu. “Globalna priroda svijeta zahtijeva od nas da vidimo urbanu promjenu kao međusobno povezan proces. Industrijska aktivnost premještena je u nove regije i gradove, porast i

opadanje se izmjenjuju, demografske i društvene strukture su izmijenjene također" (Thorns, 2002.: 69).

I element *prostora* poprima novi način poimanja i to zbog tzv. prostorne globalizacije koja transformira proces urbanizacije i širi je na sve veći prostor čime ga mijenja. Tu novu dimenziju procesa urbanizacije mnogi autori nazivaju *četvrtom urbanizacijom* ili *četvrtom urbanom revolucijom* a čini je sve brži razvoj informacijske tehnologije. "Prijelaz s modernog na postmoderni metropolis može se promatrati i kao *četvrta urbana revolucija* koja nam govori što će se događati s gradovima u novom tisućljeću" (Soja, 2000.: 149). Posljedica toga je "smanjivanje" i "približavanje" svijeta kroz neprestani razvoj sektora visoke tehnologije i informatizacije. Poznati moto *globalno je lokalno* i obrnuto, već nekoliko desetljeća odražava svoju aktualnost. *Globalni gradovi* (Sassen, 2001.: 4) samo su primjer prestrukturiranja urbanog svijeta. S druge pak strane, svijet se sve više lokalizira i usmjerava na, za većinu stanovnika jedino realan i postojeći svijet, tzv. svijet mikrokozmosa, koji često ostaje netaknut zbivanjima u svijetu makrokozmosa ili globalnom svijetu. Iz toga proizlazi da mnogi gradovi i prostori vjerojatno neće nikada postati dijelom svjetskih ili globalnih umrežavanja. Ta "dijalektika istodobne globalizacije tokova među gradovima i lokalizacije globalnih tokova unutar gradova" (Hočevar, 2005.: 692) prikaz je nove urbane promjene. S obzirom da je za to „ekonomski faktor od najvećeg utjecaja, može se reći da je na sceni *nova urbano – ekonomska rekoncentracija*, odnosno zauzimanje novih pozicija. Kao i uvijek, to znači da neki gradovi gube, a neki dobijaju nove ekonomske funkcije" (Pušić, 2001.: 81).

Procesi kao što su *deteritorijalizacija* i *reteritorijalizacija* također su posljedice nove urbanizacijske i globalizacijske dinamike. Reteritorijalizacija urbanizacije znači promjenu urbane forme koja se vidi u gubitku ili slabljenju dosadašnje raspodjele na gradski centar i periferiju; ona označava jači urbani utjecaj koji se širi i na dotadašnje neurbanizirane prostore. Kroz takav povećani utjecaj lokalne, regionalne, nacionalne i globalne ekonomije gradovi danas postaju masivne i *policentrične urbane regije – megalopolisi*, a sve manje su modeli koncentričnih zona koje se šire od metropolitanske jezgre, kako su to prikazivali u čikaškoj školi. "*Deteritorijalizacija* se odnosi na slabljenje privrženosti mjestu, odnosno teritorijalno definiranim zajednicama i kulturama rangiranim od domaćinstva, gradskog susjedstva, do grada, metropolisa, regije i na kraju do najsnažnije suvremene teritorijalne zajednice identiteta, tj. moderne nacionalne države. U isto vrijeme proces *reteritorijalizacije* stvara nove forme društvene prostornosti i teritorijalnog identiteta koji ako već ne zamjenjuju stare, stvaraju nove humane geografije prostora, koje su značajno različite i složenije od onih koje poznajemo iz prošlosti" (Soja, 2000.: 152). Prema istom autoru, razdoblje modernog metropolisa je završeno, što ne znači da će metropolis nestati već samo da njegova društvena, politička i ekonomska dominacija kao "distinktivna organizacijska forma ljudskog habitata više nije ista; a da se nova urbana forma i habitat pojavljuju, ne kao potpuna zamjena već kao vodeći suvremeni urbani razvoj" (Soja, 2000.: 238–239.). A ta nova urbana forma, prema Soji, forma je *postmetropolisa*.

Na primjeru Hrvatske postmoderan grad u širem globalnom smislu ne postoji, ali mu je najbliži ipak Zagreb kao najveći grad. Određena se obilježja mogu pronaći i na zagrebačkom primjeru ali je izvjesno da neće postati globalnim ili svjetskim gradom jer za to nema preduvjete. To, međutim, može biti i prednost danas kad je, prema svjetskim kriterijima, Zagreb malen grad koji još može kontrolirati svoj rast i veličinu. U brojnim svjetskim metropolisima to inače nije slučaj. Po nekim ostalim razvojnim smjernicama Zagreb (a time i Hrvatska) postao je dio toga postmodernog svijeta. "Postmoderan svijet je onaj gdje je društveni život sve više oblikovan individualnim ukusom i iskustvom. Porast nove srednje klase koja se separira od mase (većine) nastojeći stvoriti sve različitiiji životni stil – novu urbanu ideologiju, osnovna je komponenta promjene" (Thorns, 2002.: 69).

Postmoderna faza urbanizacije nije prisutna svuda na jedinstven način već ima svoje različite forme i posebnosti. Kako tranzicijske zemlje, među njima i Hrvatska, žele ubrzano dostići razvijene zemlje slijedeći slične razvojne faze, često dolazi do negativnih posljedica najvidljivijih u gospodarstvu i ekonomiji, ali i ostalim sektorima djelatnosti. Brojni su razlozi tome, ali je nesumnjivo da različiti povijesno-kulturni te politički konteksti tranzicijskih zemalja imaju presudnu ulogu u oblikovanju njihova današnjeg tempa razvoja. U hrvatskom slučaju iz toga slijede netransparentni i neefikasni učinci politike i gospodarstva vidljivi u razvoju naših urbano-ruralnih prostora. Dok veliki gradovi, njih svega nekoliko, ubrazano rastu i time preuzimaju žarišne uloge, ostali manji gradovi i sela često stagniraju ili nazaduju u svom razvoju. Hrvatska mreža naselja kompleksna je i s velikim nejednakostima unutar sebe, što će se nastojati pokazati u sljedećim dijelovima rada. Pokušat će se kontekstualizirati mreža naselja preko uvida u kvalitetu svakodnevnog života stanovnika. To se ponajviše odnosi na kvalitetu primarne ili osnovne razine življenja u lokalnoj ili nablžoj životnoj sredini, ali i na razinu iznad primarne, tj. onu sekundarnu.

2. Mreža naselja kao prostorni sustav

Uz proces globalizacije nerazdvojno idu i procesi stvaranja raznih mreža, među njima i *prostornih mreža*. Jedna od definicija mreže glasi: "mreža je skup međusobno povezanih čvorova. Čvor je točka u kojoj se krivulja siječe. Uključenje / isključenje u mreže i arhitektura odnosa između mreža koje se radom informatičke tehnologije zbiva brzinom svjetlosti, oblikuju dominantne procese i funkcije u našim društvima" Castells, 2000.: 494). Takvi, dijelom novi prostorni oblici snažno utječu na sve segmente života na globalnoj, ali i na lokalnoj razini. Nova prostorna umrežavanja karakteriziraju nove društvene dinamike kao one prostorno-vremenske relacije u kojima urbani prostori dobivaju novo značenje. "Gradovi, dakle, više nisu, u prvome redu, ekskluzivni instrumenti najveće fizičke dostupnosti i zbijene dostupne raznovrsnosti između točaka a i b u prostoru" (Hočevar, 2005.: 713). Može se reći da u današnjem globalnom kontekstu grad dobiva potpuno novo značenje jer se u mrežnoj prostornoj hijerarhiji odnosi na gradsku cjelinu ili na urbanu regiju kao takvu, a ne više na grad sam. Grad je i dalje na vrhu piramidalne mreže naselja (Seferagić, 2005.: 579), ali je njegov utje-

caj veći a prostorni razmještaj širi i često naslonjen na ostala naselja u mreži. Vrijednost dobivaju *urbanizirani prostori kao sustavi, odnosno urbanizirane cjeline kao mrežne strukture*. "Urbani sistemi su i socijalni i prostorni sistemi, a međusobno se razlikuju po veličini prostora, pa se može govoriti o *lokalnim, regionalnim, nacionalnim i internacionalnim urbanim sistemima*" (Vresk, 2002.: 17). Hrvatska kao primjer nacionalne mreže naselja ili nacionalnoga urbanog sistema, unutar sebe sadrži i ostale tipove urbanih sistema. Sva naselja u urbaniziranom prostoru čine neravnopravan i nejednak odnos naročito spram seoskih naselja, ali tek svi zajedno čine *prostor mreže naselja*. Stoga unutar mreže razlikujemo centre ili mjesta različite važnosti i veličine, tzv. *čvorišta*, ovisno o tome jesu li urbani ili ruralni tipovi naselja. Gradovi i općine, tj. naselja (gradskog i seoskog tipa) u njegovu sastavu, tzv. su *gradovi-sateliti* i čine *mrežu naselja* (Seferagić; Popovski, et al., 1987.) ili *naseljsku mrežu*, što znači da su svi dijelovi mreže u stalnom međusobnom odnosu. "Mreža naselja znači takav sistem naselja u kome postoje funkcionalne, socijalne i druge veze među naseljima sa svrhom zadovoljenja potreba svih stanovnika unutar mreže naselja" (Seferagić, 1987.: 70).

Iako su gradovi danas postali dijelovi proširene urbane cjeline, tj. prostornoga sustava unutar kojeg utječu na transformaciju okolnog područja, i ranije kroz povijest oni su činili slične sustave pa proces umrežavanja ne možemo vezati samo za današnje doba. Kod nas su ti sustavi i mreže najbrže nastajali kroz razvoj i porast gradova nakon Drugoga svjetskog rata. U svijetu je ova pojava bila najintenzivnija početkom stvaranja gradova i veogradova u 19. st. u zapadnoj Europi, ali to ne znači da ona nije postojala i ranije u urbanoj povijesti, naročito u doba antike. *Antičke gradove-polise* možemo smatrati prvim urbanim mrežama ili sustavima. Međutim, prvo pravo masovno pojavljivanje ovakvih struktura u prostoru započinje ipak s industrijskom revolucijom i modernim dobom (Vresk, 2002.). Nagla i konstantna urbanizacija gradova karakteristična za gotovo cijelo prošlo stoljeće, te kraj 19. st., u većem dijelu svijeta zamjenjuje se procesom urbanizacije čitavih prostora, a ne više samo gradova. To znači pomicanje procesa urbanizacije u okolna područja, tj. u okolicu većih gradova, a time i prenošenje urbaniziranog načina života u dosad neurbanizirane dijelove. Takav tip decentraliziranoga prostornog razmještaja ili prostorne dinamike poželjan je u današnjem globalizacijskom kontekstu. U takvom se prostoru može pojaviti nekoliko ravnopravnih urbanih središta (čvorišta) unutar mreže, koji onda međusobno dijele urbane funkcije i sadržaje. To je tzv. *policentrični* prostorni razmještaj urbanih sadržaja i funkcija (Seferagić, 1987.). *Policentrični tip mreže naselja*, koji zastupa jednaku vrijednost naselja u prostoru, najčešće ustupa mjesto *piramidalnoj ili hijerarhijskoj mreži naselja*. Takav tip ima i hijerarhiziranu podjelu funkcija i utjecaja s jednim vodećim centrom. U Hrvatskoj je vodeći centar Zagreb i *zagrebačka mreža naselja* s najjačim urbanim središtem, i ujedno njezinim glavnim gradom¹.

¹ Vidjeti i radove još nekih autora sa spomenutoga projekta: Hodžić, Seferagić, Župančić, et al.: "Sociologijski aspekti mreže naselja". *Sociologija sela*, 43 (2005.) 169 (3) te magistarski rad *Sociološki aspekti mreže naselja u zagrebačkoj regiji* Anđeline Svirčić Gotovac, 2006.

S obzirom da danas više ne postoji oštra granica između sela i grada ili da postaje sve manja, velika metropolitanska područja i mrežne strukture oko njih nemaju strogo karakterističan oblik već ih ponajviše karakterizira *neprestana ekspanzija u određeni prostor*. Često tu ekspanziju prati manjkavost i neuređenost društvene, infrastrukturne ali i prirodne okoline, zamjetnih preko loše opremljenosti i načina očuvanja zelenih površina ili same prirode. Prirodni resursi uništavaju se za nove stambene komplekse ili čak čitave gradove. To je specifično i za ukupno hrvatsko područje, a naročito za najveće gradove poput Zagreba i Splita. Na zagrebačkom području došlo je do srastanja pojedinih naselja (gradova i sela); grad se širi na sve strane unutar regije, čak i u zaštićene prirodne rezervate ili područja od posebne prirodne vrijednosti kao što su zagrebačka Medvednica ili podsljemenska zona. Primjeri neplanske i stihijske gradnje brojni su i na moru gdje tzv. *betonizacija* obale uzima sve veći danak mijenjajući nepovratno taj prostor. Problemi stanovanja te velika potražnja za stanovima u našim najvećim ili makroregionalnim centrima dijelom potenciraju taj problem.

U hijerarhiziranim sustavima koji se ne mogu nositi sa sve brojnijim urbanim problemima, kao jedno od mogućih rješenja nameću se procesi *decentralizacije i dekoncentracije* tih sustava. "Urbanizacija se polako mijenja u korist nove urbanizacije i urbane dinamike koju karakteriziraju procesi *suburbanizacije i dekoncentracije u okolni prostor ili okolicu*. Okolica dobiva novo značenje te poprima urbana obilježja i urbane funkcije pa se dobar dio stanovništva ipak zadržava u tom prostoru" (Svirčić Gotovac, 2006.: 150). Naravno da je za cijelu Hrvatsku teško istaknuti slične ili iste pojave i procese, naročito zbog njezine bitne raznolikosti i nejednake atraktivnosti svih područja, ali općenito se može reći da su ovi procesi ipak prisutni. Decentralizacija prostora najprisutnija je u najrazvijenijem dijelu svijeta, a mnogo manje u njegovu ne tako razvijenom dijelu, iako vodeći svjetski i europski gradovi i dalje njeguju svoju centralizacijsku tradiciju. Decentralizacijski prostorni razmještaj u mrežnim sustavima najčešće usporava i prati nepostojanje kompatibilnih struktura koje bi omogućile stvarni život u cijeloj mreži a ne samo onaj smještni.

3. Kvaliteta stanovanja i opremljenosti kućanstava, kao indikatori kvalitete života

Sociološki aspekti *mreže naselja* kao tema obuhvaćaju nekoliko koncepata unutar sebe. Spomenuto je već da je to prvenstveno koncept *kvalitete života* u mreži naselja koju se može analizirati preko brojnih elemenata. Ovdje će se analizirati elementi *stanovanja, opremljenosti kućanstava i opremljenosti neposredne okoline stanovanja* unutar mreže. Kvaliteta života definira se kao stupanj zadovoljenosti postojećom životnom situacijom pojedinca ili grupe, i to kroz zadovoljstvo *osnovnim ljudskim potrebama, zatim razvijenim potrebama ili onim ekskluzivističkim (specijaliziranim) potrebama*. *Kvaliteta života je "situacija, egzistencijalno stanje manje ili veće (ne)zadovoljenosti potreba pojedinca, odnosno potreba različitih grupnih entiteta kao što su: slojevi, klase, profesionalne*

grupe, itsl." (Lay, 1991.: 3)². Specijalizirane potrebe obično se ispoljavaju i nastaju nakon ispunjenja i zadovoljenja prvih dviju vrsta potreba, tj. osnovnih i razvijenih. S povećanjem ukupne kvalitete života pojedinaca i grupa povećavaju se i njihove aspiracije i želje za sve ekskluzivnijim potrebama. Stoga popis ljudskih potreba danas nema konačan broj već on raste iz dana u dan. To je posljedica konzumerističko-industrijskog društva i mentaliteta u kojem živimo i u kojem što više potreba zadovoljimo sve više ih se i dalje stvara. "Kvaliteta života je cjelovit proces proizvodnje, raspodjele i potrošnje upotrebnih vrijednosti i ljudskih odnosa primjerenih neotuđenim potrebama svih grupa i pojedinaca" (Seferagić, 1988.: 17).

Postoji bezbroj potreba i elemenata kvalitete života preko kojih se mjeri njezin sadržaj i razina. Neki glavni elementi koji su izabrani i dogovoreni jesu tzv. *indikator* *blagostanja ili osnovnih potreba*, a to su: *prehrana, zdravlje, stanovanje, uvjeti rada, odmor i rekreacija (slobodno vrijeme), obrazovanje* itd. Svaki se od ovih elemenata koristi određenim brojem varijabli da bi se dobili *indeksi kvalitete života*. "Stanovanje se npr. mjeri četvornim metrima prostora, sobnošću, opremljenom itd., a svi zajedno čine indeks kvalitete stanovanja" (Seferagić, 2000.: 111). Iz rezultata istraživanja mogu se odrediti i *skupni indeksi* pojedinih elemenata kvalitete života ili elemenata opremljenosti kućanstava i naselja, a prema njihovim *primarnim ili sekundarnim karakteristikama i pokazateljima*. Primarne ili osnovne potrebe slične su i lako određive u većine ljudi (mogu se nazvati i minimumom životnog standarda), za razliku od sekundarnih koje su određene aspiracijama i izborom stanovnika ovisno o realizaciji tog tipa potreba. Postoje i elementi iznad ovih dviju razina koji čine duhovnu razinu kvalitete života, a to su visokorazvijene potrebe slobode, samoodređenja, samopoštovanja i sl. One su određene različitim okolnostima, od društvenih, kulturnih, povijesnih do geografskih, pa je njihova kvaliteta vrijednosno relativistička i ovisna o određenoj kulturi. "Sintagma kvalitetan život zadobila je svojstvo koje će u 20. st. postati jedno od najvažnijih: *alternativnost*. Kvalitetno živjeti znači, sukladno tome, živjeti s pravom na brojne alternative, i to u različitim sferama opstanka" (Rogić, 1992.: 145). Mogućnost izbora ili alternative može se promatrati i kao razvijena potreba kojom se potvrđuje da je razina osnovnih ili temeljnih potreba ispunjena te da se otvaraju dodatne mogućnosti i aspiracije prema još višim i neostvarenim potrebama ili razinama. Danas je, međutim, nesumnjivo da "zabrinutost za kvalitet života ima globalne razmjere" (Pušić, 2001.: 265), odnosno zajednička je svima neovisno o stupnju i mogućnostima razvoja.

Opremljenost naselja i opremljenost kućanstava odnosi se na *institucionalnu i infrastrukturnu opremljenost naselja*, te na tzv. *tebničku opremljenost kućanstava*. Kućanstva mogu biti opremljena *osnovnim ili primarnim tebničkim uvjetima i se-*

² I grupa autora iz Instituta za društvena istraživanja u Zagrebu početkom 1990-ih godina (Seferagić, Popovski, Stojković) bavila se istraživanjem kvalitete života i njenim pojedinim koncepcijama, stvarajući tako cjelovitu sliku kvalitete življenja tada u nas.

kundarnim uvjetima koji su iznad razine osnovnih uvjeta. Primarni uvjeti u kućanstvu su elektrifikacija (struja), vodovod (tekuća voda), grijanje, javna kanalizacija ili zamjena iste svrhe, kupaonica, te ostale popratne instalacije. Danas je ta primarna razina dostignuta u većini razvijenih zemalja i zemalja u razvoju, odnosno *procesom modernizacije ispunjeni su osnovni uvjeti opremljenosti kućanstava*, pa je taj tip modernizacije u njima završen. Znači da je i u Hrvatskoj taj proces završio, a osnovna ili elementarna razina kvalitete života za većinu je naselja ispunjena. Ta je razina još uvijek nedovoljno dostignuta u nerazvijenim i siromašnim zemljama (zemljama tzv. trećega svijeta).

Sekundarne uvjete opremljenosti kućanstava čini postojanje tehničkih naprava i uređaja za svakodnevno funkcioniranje života, kao što su kućanski aparati, telefon, ali i sve one manje osnovne ali suvremene i potrebne instalacije, kao npr. priključak na internet. U ovom drugom tipu opremljenosti razina zadovoljenja svim ili samo nekim potrebama postaje ovisna o mnogim pokazateljima, a time i teže objektivno određiva. Na primjer, ovisno o školskoj spremi stanovnika, ukupnim prihodima u kućanstvu ili nekim osobnim i subjektivnim preferencijama i aspiracijama, ova razina opremljenosti može znatno varirati, ali se vremenom ipak objektivizira njezin najniži rang; iako je objektivna, istovremeno ga je nemoguće potpuno definirati.

Element opremljenosti susjedstva ili kvarta može se objasniti opremljenošću neposredne okoline življenja stanovnika, odnosno koliko ta okolina ispunjava minimalne standarde potrebne za funkcioniranje i olakšanje svakodnevnog života stanovnika. Očituje se u postojanju ili nepostojanju osnovnih društvenih institucija u okolini, kao što su škole (osnovne i srednje), dječji vrtići, trgovine mješovitom robom i specijalizirane trgovine, te ostale institucije višeg i nižeg ranga važnosti, poput različitih javnih službi. "U sociološkom smislu *susjedstvo predstavlja grupu ljudi koji žive na određenom prostoru i koje povezuju određene društvene okolnosti*" (Pušić, 1997.: 233). I opremljenost se naselja, kao i opremljenost kućanstava, može prikazati *tehničkom i društvenom opremljenošću. Tehničku opremljenost čini osnovna infrastrukturna razina opremljenosti (trgovine mješovitom robom, stanica javnog prijevoza i sl.), a društvenu čini institucionalna opremljenost (škole, vrtići, pošta i sl.)*. "U najčešćem značenju infrastruktura nekog naselja podrazumijeva tehničku opremljenost koja je preduvjet za uspješno funkcioniranje raznovrsnih službi i naselja kao cjeline" (Štambuk; Mišetić, 2002.: 157). U manjim naseljima ta se opremljenost odnosi na cijelo naselje, dok se u većima i gradovima ona ispituje preko *opremljenosti susjedstava ili kvartova* u njima. Najčešće se takva opremljenost mjeri kriterijem udaljenosti od oko 15 minuta hoda do postojećih najbližih institucija. Općenito gledajući, a ovisno o tom kriteriju udaljenosti potrebnih sadržaja, opremljenost naselja i susjedstva može biti *loša, srednja i dobra (tri vrijednosne razine)*. Postojeći standard ili razina kvalitete susjedstva u naseljima može se nazvati i tzv. *upotrebnom vrijednošću naselja*, koja bi značila postojanje pretpostavki za cjelovit svakodnevni život na lokalnoj razini, a temeljila bi se na pojmu potreba, kao njezinu prostornom korelatu i materijalizaciji u prostoru (Seferagić, 1988.: 29). Dobro ili loše opremljeno naselje nejednako zadovoljava

svakodnevne potrebe stanovnika naselja, te stoga ima dobru ili lošu upotrebnu vrijednost.

Kroz analizu navedenih elemenata kvalitete života preko dimenzije *materijalnih ili egzistencijalnih ljudskih potreba* te dimenzija *stanovanja, opremljenosti kućanstava i susjedstva*, prikazuju se *interni i eksterni* uvjeti života u ukupnoj mreži naselja, ponajviše na lokalnoj razini života. Iz tih osnovnih lokalnih uvjeta dobiva se pregled općeg stanja u cjelokupnoj mreži, temeljem kojega se zatim može odrediti zajednička srednja vrijednost ispitivanih elemenata. Istraživanjem primarnih i sekundarnih potreba može se utjecati na njihovo poboljšanje i na prilagodbu novonastalim procesima globalizacije i tranzicije, pod čijim se uvjetima one nesumnjivo mijenjaju.

4. Kvaliteta stanovanja, opremljenost kućanstava i opremljenost neposredne okoline: rezultati istraživanja

Kvalitetu stanovanja možemo mjeriti preko tipa vlasništva stana ili kuće, sobnosti ili veličini stana ili kuće, ukupnoj površini u četvornim metrima, te razini (primarnoj i sekundarnoj) komunalne opremljenosti stana ili kuće i sl. "Standard stanovanja definiramo kao fizičke pokazatelje stambenog fonda, površinu, sobnost, starost, komunalnu opremljenost, te stambene statuse i vlasništvo u odnosu na demografske pokazatelje" (Bežovan, 2005.: 24).

Prema tablici 1., vidi se da je u Hrvatskoj vlasništvo nad stanom ili kućom u najvećem postotku privatnog tipa (oko 90%), a stečeno je iz različitih izvora: kupljenih, sagrađenih, i naslijeđenih stanova ili kuća ima oko 75%³. Ostali se dio odnosi na otkupljene stanove (10,1%), te na stanove kod roditelja ili rođaka (5,9%). Najmanje je državnih i nacionaliziranih stanova/kuća (2,5%) što je i očekivano s obzirom na ubrzanu privatizaciju provedenu u zadnja dva desetljeća. Na privremeni i nužni smještaj (podstanarstvo npr.) odnosi se 6,9% kućanstava. Prema tipu naselja, najveći broj privatnih kućanstava ima, očekivano, u selima (oko 95%), dok je u ostalim naseljima on nešto manji (iznad 80%).

³ Prema podacima popisa stanovništva iz 2001. godine u Zagrebu privatnog vlasništva ili suvlasništva nad stanom ili kućom ima 80,8% kućanstava (Izvor: Bežovan, 2005.: 29; tablica 2.). Taj se postotak može usporediti sa podatkom dobivenim iz spomenutog istraživanja (2004.) prema kojem privatnih (kupljenih, sagrađenih i naslijeđenih) stanova ili kuća ima ukupno u Zagrebu 63,0%. Razlika je vjerojatno nastala zbog podatka o privatnim otkupljenim (u otkupu) stanovima (16,5%) koji je u istraživanju (2004.) izdvojen kao zaseban podatak.

Tablica 1.

Tip vlasništva stana ili kuće prema naseljima (u %)

Tip vlasništva stana/kuće	Naselje stanovanja						Ukupno
	Zagreb	Makro-regionalni centar	Regionalni centar	Širi lokalni centar	Seoski lokalni centar	Selo	
Privatni (kupljen, sagrađen, naslijeđen)	63,0	47,5	66,3	70,0	83,5	92,0	74,5
Privatni (otkupljen u otkupu)	16,5	32,9	12,1	15,5	1,4	,7	10,1
Privatni (stanuje kod roditelja/rođaka)	2,6	7,9	8,0	3,9	8,6	4,7	5,9
Državni i nacionaliziran	3,7	2,9	4,7	3,9	1,8	,5	2,5
Unajmljen i privremeni/nužni smještaj	14,2	8,8	8,9	6,8	4,8	2,1	6,9
Ukupno	381 100,0	240 100,0	338 100,0	207 100,0	442 100,0	612 100,0	2220 100,0%

Prema podacima istraživanja (2004.) o sobnosti ili veličini stana/kuće u Hrvatskoj (tablica 2.) najveći broj ispitanika ima dvije (28,8%) i tri sobe (32,3%), i to uglavnom u Zagrebu i ostalim makroregionalnim centrima (Split, Rijeka i Osijek), dok je situacija bolja u seoskim naseljima (selima i seoskim lokalnim centrima zajedno) gdje su česte obiteljske kuće s većim brojem soba.

Tablica 2.

Sobnost stana ili kuće prema naseljima (u %)

Sobnost stana/kuće	Naselje stanovanja						Ukupno
	Zagreb	Makro-regionalni centar	Regionalni centar	Širi lokalni centar	Seoski lokalni centar	Selo	
1 soba	15,5	10,4	5,6	5,8	4,3	2,9	6,8
2 sobe	42,8	28,8	30,8	28,0	26,7	20,8	28,8
3 sobe	24,1	35,4	35,2	40,6	31,7	32,2	32,3
4 sobe	10,8	16,3	15,1	14,0	21,3	24,2	18,1
5 i više soba	6,8	9,2	13,3	11,6	16,1	19,9	14,0
Ukupno	381 100,0	240 100,0	338 100,0	207 100,0	442 100,0	612 100,0	2220 100,0%

Prema podacima o stambenoj površini stana ili kuće u tablici 3., očito je da najveći broj svih kućanstava spada u kategoriju od 61 do 80 m² (25,2%), ali je zanimljivo da su vrlo male razlike među ostalim kategorijama, s iznimkom kategorije od 20 do 40 m² koja je najmanje prisutna (8,8%) u ukupnom uzorku ali najviše u gradu Zagrebu (19,7%), gdje ipak velik broj stanovnika živi u malim stanovima.

To je tipično za velike gradove, gdje su i cijene stanova ili kuća visoke pa određeni broj stanovnika ne može sebi priuštiti veći stambeni prostor te time utjecati na cjelokupnu kvalitetu života. Može se reći da je stambena površina stana/kuće prema tipu naselja u cijeloj mreži naselja očekivano najveća u seoskim naseljima (iznad 100 m² ima 31,7% ispitanika), dok ona opada prema gradovima ili gradskim naseljima.

Tablica 3.

Stambena površina stana/kuće prema naseljima (u%)

Površina stana/kuće	Naselje stanovanja						Ukupno
	Zagreb	Makro-regionalni centar	Regionalni centar	Širi lokalni centar	Seoski lokalni centar	Selo	
Manje od 20 m ²	,0	,0	,0	,0	,0	,2	,0
20 do 40 m ²	19,7	10,0	7,1	6,3	7,0	4,6	8,8
41 do 60 m ²	34,1	28,3	22,5	19,3	19,5	15,0	22,2
61 do 80 m ²	23,4	31,3	26,6	31,9	22,2	23,0	25,2
81 do 100 m ²	13,4	14,6	19,8	23,7	26,0	25,5	21,3
101 i više m ²	9,4	15,8	24,0	18,8	25,3	31,7	22,5
Ukupno	381 100,0	240 100,0	338 100,0	207 100,0	442 100,0	612 100,0	2220 100,0

Prema ukupnom mjesečnom prihodu ispitanika u kućanstvima, opet je stanje bolje u gradskim naseljima, a naročito u Zagrebu gdje najveći broj kućanstava ima prihod iznad 8.000 kn (njih 29,7%), u makroregionalnim centrima 28,3% kućanstava ima isti prihod, a u selima taj je postotak upola manji i iznosi svega 14,5%.

Tablica 4.

Prosječni ukupni mjesečni prihod u hrvatskim kućanstvima (u%)

Prosječni mjesečni prihod	Naselje stanovanja						Ukupno
	Zagreb	Makro-regionalni centar	Regionalni centar	Širi lokalni centar	Seoski lokalni centar	Selo	
0 kn	1,8	1,3	1,5	1,4	2,7	1,6	1,8
Do 2000 kn	10,5	10,8	13,9	12,1	18,6	22,2	16,0
2001 do 4000 kn	24,4	22,5	24,6	24,2	28,3	26,0	25,4
4001 do 6000 kn	17,3	21,3	21,6	22,2	23,3	23,2	21,7
6001 do 8000 kn	16,3	15,8	16,3	17,4	9,7	12,4	14,0
8001 i više kn	29,7	28,3	22,2	22,7	17,4	14,5	21,1
Ukupno	381 100,0	240 100,0	338 100,0	207 100,0	442 100,0	612 100,0	2220 100,0

Četvrtina svih kućanstava (25,4%) ima ukupan mjesečni prihod u iznosu od 2.001 do 4.000 kn, što je iznimno loša situacija i pokazatelj da mjesečni prihod direktno utječe na kvalitetu života velikog broja naših stanovnika. Tome u prilog govori i podatak o 16% kućanstava s manje od 2.000 kn prihoda mjesečno, što znači da nešto iznad 40% svih hrvatskih kućanstava ima prihod do 4.000 kn te da njihova ukupna kvaliteta života zasigurno nije na zadovoljavajućoj razini.

U tablici 5. nalaze se podaci o prosječnim mjesečnim režijama u kućanstvima u mreži naselja, koji pokazuju da režije najčešće iznose do 1.000 kn (63,0% kućanstava). Dakle, najveći broj kućanstava ima najmanji iznos koji izdvaja za mjesečne režije, a s obzirom da brojna kućanstva (što se vidi iz tablice 4.) nema dovoljne mjesečne prihode, očito je da stanovnici nastoje uštedjeti na troškovima svoga kućanstva da bi mogli podmiriti ostale životne troškove, a to su obično troškovi za hranu i ostale kućne potrepštine, pa možemo reći da dvije trećine hrvatskog stanovništva troši svoje mjesečne prihode na režije i hranu, a za ostale potrebe ne ostaje mnogo. Stoga se njihova kvaliteta života može svesti samo na zadovoljenje egzistencijalne ili elementarne razine života, dok ostale razine iznad toga teško mogu biti ostvarive⁴.

Tablica 5.

Prosječne mjesečne režije (struja, plin, telefon, grijanje, voda, komunalije itd.) u hrvatskim kućanstvima (u %)

Prosječne mjesečne režije	Naselje stanovanja						Ukupno
	Zagreb	Makro- regionalni centar	Regionalni centar	Širi lokalni centar	Seoski lokalni centar	Selo	
Do 1000 kn	58,8	53,8	58,3	58,9	70,8	67,5	63,0
1001 do 1500 kn	25,5	27,1	24,9	21,3	16,7	19,9	21,9
1501 do 2000 kn	11,8	12,1	9,8	15,9	7,0	7,8	9,9
2001 i više kn	3,9	7,1	7,1	3,9	5,4	4,7	5,3
Ukupno	381 100,0	240 100,0	338 100,0	207 100,0	442 100,0	612 100,0	2220 100,0

U daljnjoj će se interpretaciji koristiti podaci o opremljenosti kućanstava i susjedstava ili neposredne okoline, koji su analizirani i nazvani *indeksom socijalnog blagostanja* (Lay, 1991.: 7) ili *indeksom opremljenosti domaćinstva* (Seferagić, 1990.: 149.). U ovom su slučaju izračunata tri grupna ili opća indeksa: *indeks primarne tehničke opremljenosti kućanstva*, *indeks sekundarne tehničke opremljeno-*

⁴ Iz ovih se podataka može iščitati hrvatska svakodnevnica što je česta tema istraživanja svih nas, ali i tipična značajka tranzicijskih zemalja u kojima još nije dostignuta kvaliteta razvijenih zemalja. No za takvu situaciju i politika već dovoljno dugo ne nalazi odgovarajuća rješenja.

sti kućanstva, te indeks tehničke opremljenosti susjedstva ili neposredne okoline, a rangirana su prema trima vrijednosnim razinama opremljenosti: lošoj, srednjoj i dobroj.

Indeks primarne tehničke opremljenosti kućanstava u Hrvatskoj sačinjen je od sedam elemenata ili pitanja iz upitnika iz 2004. za pojedince o posjedovanju priključka na javni vodovod, priključka na javnu kanalizaciju, kupaonice, priključka na javnu plinsku mrežu, fiksnog telefona, centralnoga gradskog grijanja, te etažnog centralnog grijanja. Svim trima indeksima pridodani su određeni vrijednosni bodovi iz kojih su, prema ukupnom rezultatu bodovanja pojedinih varijabli, sačinjeni bazni indeksi (u %). Kod indeksa primarne tehničke opremljenosti maksimalan broj bodova je 21; kod indeksa sekundarne tehničke opremljenosti 23 boda, a kod indeksa opremljenosti susjedstva ili kvarta 19 bodova. Tako dobiveni podaci ukrštali su se s utvrđenom klasifikacijom naselja za cijelu zemlju (1. Zagreb, 2. makroregionalni centar, 3. regionalni centar, 4. širi lokalni centar, 5. seoski lokalni centar, 6. sela), kako bi se najlakše dobio uvid u stanje opremljenosti kućanstava i neposredne okoline u različitim tipovima naselja.

Tablica 6.

Primarni indeks opremljenosti kućanstava u Hrvatskoj (u %)

	Razina opremljenosti	Naselje stanovanja						Ukupno
		Zagreb	Makroregionalni centar	Regionalni centar	Širi lokalni centar	Seoski lokalni centar	Selo	
Primarni indeks opremljenosti kućanstava	Loša	1,8	9,2	8,0	13,5	45,2	54,6	27,8
	Srednja	10,8	50,8	38,5	37,7	35,1	29,1	31,7
	Dobra	87,4	40,0	53,6	48,8	19,7	16,3	40,5
Ukupno		381 100,0	240 100,0	338 100,0	207 100,0	442 100,0	612 100,0	2220 100,0

Iz *indeksa primarne opremljenosti kućanstava u Hrvatskoj* vidljivo je da ukupno lošu opremljenost ima 27,8% kućanstava, srednju opremljenost ima 31,7% kućanstava, a dobru opremljenost ima 40,5% kućanstava u zemlji. To znači da je u većini naselja razina primarne opremljenosti kućanstava relativno zadovoljavajuća. Iznimku čini Zagreb i njegova regija u kojoj dobru razinu opremljenosti ima čak 87,4%, kućanstava što je i očekivano s obzirom da su neki ispitivani elementi u najvećoj mjeri prisutni samo u zagrebačkoj regiji pa je ona u prednosti pred ostalim regijama. Elementi opremljenosti centralnim gradskim grijanjem i etažnim centralnim grijanjem, te priključkom na javnu plinsku mrežu najčešće su prisutni upravo u toj regiji, što ide u prilog njezinoj dobroj opremljenosti. U Splitu i Rijeci ti elementi postoje u zanemarivom broju u odnosu na Zagreb i Osijek, pa se indeks za te gradove pokazao lošijim, ali prema ostalim elementima primarne opremljenosti podaci su im bolji. Stoga su se ukupnim indeksom pokazale postojeće velike razlike u opremljenosti prema tipu regije u zemlji, u ovom slučaju vid-

ljive kroz podjelu na kontinentalni i primorski dio zemlje. Prema podjeli na gradska i seoska naselja, prisutna je velika razlika u korist većih gradskih naselja, naročito Zagreba, makroregionalnih i regionalnih centara, gdje je loša opremljenost ispod 10%. U seoskim lokalnim centrima i selima, loša opremljenost iznosi oko 50% što govori o njihovoj deficitarnoj primarnoj opremljenosti. Općenito se, međutim, može reći da je minimum životnog standarda postignut u svim tipovima naselja u mreži, ali i da u većini seoskih naselja on postoji samo kao minimum ili najniže dostignuta razina ove opremljenosti, dakle nije dovoljna i može se poboljšavati.

Tablica 7.

Ostali elementi primarne opremljenosti kućanstava po naseljima (u %)

Ostali elementi primarne opremljenosti	Naselje stanovanja						Ukupno
	Zagreb	Makro-regionalni centar	Regionalni centar	Širi lokalni centar	Seoski lokalni centar	Selo	
Hidrofor	3,10	2,90	5,90	7,20	29,40	34,00	17,70
Bunar	2,10	3,30	9,20	12,60	39,40	45,60	23,70
Cisterna/Gusterna	0,50	3,30	1,80	1,90	7,50	12,90	5,90
Ručna pumpa	2,90	0,80	8,30	3,90	11,50	13,70	8,30
Septička jama	5,00	12,10	19,50	29,50	77,10	78,80	45,00

U tablici 7. izdvojeni su ostali elementi primarne opremljenosti kućanstava koji nisu bili uključeni u indeks primarne opremljenosti kućanstava, ali su korišteni u istraživanju. Pokazalo se da oni nisu relevantni za mjerenje grupnog (ukupnog) indeksa, jer nisu dovoljno prisutni u svim tipovima naselja, pa su izdvojeni da bi se ipak vidjela njihova prisutnost u pojedinim naseljima. Tako npr. najveći postotak kućanstava u selima ima septičku jamu (78,8%) kao zamjenu gradskoj kanalizaciji, a hidrofor (34%) ili bunar (45,6%), također u visokom postotku, zamjena su javnom vodovodu. Iz ovoga slijedi da brojna hrvatska sela još uvijek nemaju priključak na javnu kanalizaciju i javni vodovod, što su poražavajući podaci.

Iz *indeksa sekundarne opremljenosti kućanstava u Hrvatskoj* (tablica 8.) može se zapaziti koliko je dobro opremljena sekundarna razina kućanstava u mreži, što omogućava uvid u aspiracije i mogućnosti stanovnika o posjedovanju sljedećih ispitivanih elemenata: perilice za rublje, zamrzivača, perilice za posude, muzičke linije, priključka na internet, satelitske antene ili kablovske TV-mreže, videouređaja ili DVD *playera*, osobnog računala (PC), prijenosnog računala ili laptopa – ukupno 9 elemenata. Iz dobivenog indeksa slijedi da lošu razinu sekundarne opremljenosti ima 45,5% svih kućanstava, srednju razinu 39,5% te dobru razinu samo 15,0% kućanstava u zemlji. Podjednako dobru razinu dijele gradska naselja (oko 20%) dok je znatno lošija situacija u seoskim naseljima (ispod 10%).

Tablica 8.
Sekundarni indeks opremljenosti kućanstava u Hrvatskoj (u %)

Indeks opremljenosti		Naselje stanovanja						Ukupno
		Zagreb	Makro-regionalni centar	Regionalni centar	Širi lokalni centar	Seoski lokalni centar	Selo	
Sekundarni indeks opremljenosti kućanstava	Loša	32,3	27,9	38,8	35,7	55,9	60,3	45,5
	Srednja	45,4	47,9	42,3	46,9	35,3	31,5	39,5
	Dobra	22,3	24,2	18,9	17,4	8,8	8,2	15,0
Ukupno		381 100,0	240 100,0	338 100,0	207 100,0	442 100,0	612 100,0	2220 100,0

Tablica 9.
Ostali elementi sekundarne opremljenosti kućanstava (u %)

Ostali elementi sekundarne opremljenosti	Naselje stanovanja						Ukupno
	Zagreb	Makro-regionalni centar	Regionalni centar	Širi lokalni centar	Seoski lokalni centar	Selo	
Umjetnine (slike, namještaj...)	29,40	43,30	32,50	26,10	17,20	12,90	24,10
Biblioteka (više od 100 knjiga)	30,70	29,20	22,80	23,20	7,90	7,70	17,70
Zbirka CD/ploča	43,00	51,30	45,30	44,40	26,20	22,20	35,30
Bicikl	57,50	48,80	68,90	61,80	70,80	66,80	63,90
Motocikl	5,80	10,40	11,20	16,90	14,90	16,50	12,90
Čamac	3,40	9,20	6,80	8,70	5,20	3,30	5,40
Jahta	0,50	0,40	0,60	0,50	0,00	0,20	0,30

U tablici 9. izdvojeni su elementi sekundarne opremljenosti kućanstava koji nisu bili uključeni u ukupan indeks sekundarne opremljenosti kućanstava, ali jesu bili uključeni u istraživanje i postoje u mreži naselja. Oni pokazuju tzv. elitnu stranu sekundarne opremljenosti kućanstava, koja je obično i najmanje prisutna. Najviše kućanstava ima zbirku CD/ploča (35,3%), zatim umjetnine (slike, namještaj, skulpture) (24,1%), te bicikl (63,9%) kao najmanje elitnog elementa. Očekivano, gotovo zanemariv postotak otpada na posjedovanje jahte (0,3%), a nešto više na posjedovanje čamca (5,4%).

Indeks opremljenosti neposredne okoline stanovanja ili susjedstva/kvarta u Hrvatskoj (tablica 10.) pokazuje trenutno stanje u komunalnoj i institucionalnoj opremljenosti, kroz koju stanovnici ispunjavaju svoje svakodnevne potrebe. Dostupnost ili nedostupnost elemenata (oko 15 minuta hoda) koji ga čine ključan je kriterij za procjenu stvarne situacije. Ispitivani su sljedeći elementi: stanica javnog prijevoza, trgovina mješovitom robom, specijalizirane trgovine, ambulanta, stomato-

loška ordinacija, veterinarska stanica, pošta, ljekarna, dječji vrtić, osnovna škola, crkva. Prema dobivenom indeksu ukupno lošu razinu opremljenosti susjedstva ima 26,4%, srednju razinu ima 17,5%, a dobru razinu 56,1% susjedstava u zemlji. Opet su, očekivano, bolji podaci za gradska naselja, a naročito za Zagreb kao glavni grad (89,5%). Podaci potvrđuju hijerarhijsku strukturu mreže naselja, a Zagreb je na vrhu te hijerarhije.

Tablica 10.

Indeks opremljenosti susjedstva ili kvarta u naseljima u Hrvatskoj (u %)

	Razina opremljenosti	Naselje stanovanja						Ukupno
		Zagreb	Makro-regionalni centar	Regionalni centar	Širi lokalni centar	Seoski lokalni centar	Selo	
Indeks opremljenosti susjedstva / kvarta	Loša	2,4	12,9	14,8	8,2	9,5	71,2	26,4
	Srednja	8,1	16,7	15,7	17,4	31,0	15,0	17,5
	Dobra	89,5	70,4	69,5	74,4	59,5	13,7	56,1
Ukupno		381 100,0	240 100,0	338 100,0	207 100,0	442 100,0	612 100,0	2220 100,0

5. Zaključak

U tekstu je dijelom ispitana kvaliteta života unutar cijele zemlje, i to kroz analizu nekih dimenzija te kvalitete. Prvenstveno su to dimenzije stanovanja i opremljenosti kućanstava u naseljima u mreži Hrvatske. Različiti tipovi naselja klasificirani su prema postojećem teritorijalnom ustroju na šest dijelova (1. Zagreb, 2. makro-regionalni centar, 3. regionalni centar, 4. širi lokalni centar, 5. seoski lokalni centar, 6. sela), korištenih u istraživanju i interpretaciji rezultata. Prema zadnjem popisu stanovništva iz 2001. godine izveden je reprezentativan uzorak punoljetnog stanovništva, s veličinom od 2.220 ispitanika iz ukupno 154 naselja. Ukrštanjem tipologije naselja i pojedinog elementa kvalitete života obradile su se *dimenzije stanovanja, opremljenosti kućanstava i opremljenosti neposredne okoline stanovanja*. Prema dobivenim podacima o stanju unutar mreže naselja Hrvatske pokazalo se da je *kvaliteta života* preko elementa *stanovanja i opremljenosti kućanstava* na osrednjoj razini, ali i da nije sasvim zadovoljavajuća. Prema ispitivanim dimenzijama najčešće su loši podaci za seoska naselja (sela i seoske lokalne centre zajedno), a najbolji za Zagreb i ostale makroregionalne centre (Split, Rijeka i Osijek). To se pokazalo i na *primarnoj* i na *sekundarnoj razini* opremljenosti kućanstava i neposredne okoline stanovanja, što se u seoskim naseljima mogu još poboljšavati. Međutim, može se reći da je minimum životnog standarda postignut za sve tipove naselja, odnosno da je u njima ispunjena elementarna razina života.

Elemente kvalitete života ispitalo se trima ukupnim ili općim indeksima za tri dimenzije kvalitete života: *indeks primarne tehničke opremljenosti kućanstva, in-*

deks sekundarne tehničke opremljenosti kućanstva, te indeks tehničke opremljenosti susjedstva ili neposredne okoline stanovanja, a rangirani su prema trima vrijednosnim razinama opremljenosti: *lošoj, srednjoj i dobroj*. Dobra razina opremljenosti, prema većini elemenata, najčešće se pokazala u Zagrebu i zagrebačkoj mreži naselja, čime se potvrdio njihov najviši položaj unutar hijerarhijske strukture hrvatske mreže naselja. To, međutim, ne znači da Zagreb nema svoje slabe točke razvoja, već da se one nisu toliko istaknule na ovoj općoj razini. I u Zagrebu i u cijeloj zagrebačkoj regiji postoji velik broj zapuštenih dijelova grada i manjih sela koji po svojoj opremljenosti samo djelomično zadovoljavaju osnovnu razinu kvalitete života stanovnika u njima. *Periferizacija grada* u Zagrebu je već dugo na djelu, naročito u zadnjim tranzicijskim godinama, u kojima je prisutno uljepšavanje i gentrifikacija strogoga gradskog središta, dok se ostali dijelovi grada zapuštaju jer nisu dovoljno atraktivni. U takvim je dijelovima prisutan i velik broj pauperiziranog ili osiromašenog stanovništva.

Po opremljenosti Zagreb slijede i ostali makroregionalni i regionalni centri, odnosno veća gradska naselja, dok manja gradska i seoska naselja znatno zaostaju za njima. Pokazalo se da hrvatska mreža naselja ima dvostruku podjelu unutar sebe: između Zagreba i ostatka zemlje kao prva podjela, te između većih gradskih naselja i ostalih manjih naselja kao druga podjela. To svakako nije obećavajuća perspektiva za razvoj većine naselja u zemlji, kad oni uglavnom spadaju u kategoriju manjih naselja, a i razvoj im je time usporen. No i sama državna politika pridonosi tim razlikama, jer ona najviše potpomaže razvoj većih naselja, a naročito Zagreba kao jedine metropole. Takav *bijerarhijski izgled mreže naselja* s brojnim problemima nastalim u dugom periodu tranzicije, ne čini se najboljim putem za daljnji razvoj urbano-ruralnih prostora. Velike razlike među naseljima u mreži često su stvorene zbog geografskih podjela između kontinentalnih i primorskih dijelova koji nemaju uvijek jednake mogućnosti za razvoj, a time nastaje i nejednaka razina ukupne kvalitete života. Stoga se može zaključiti da je hrvatska mreža naselja iznimno kompleksna, i s brojnim različitostima unutar sebe što otežava njezin cjelokupan razvoj. Stoga se i nadalje mogu očekivati velike razlike među pojedinim naseljima i regijama Hrvatske.

Od dobrih obilježja u mreži naselja, naročito u većim gradskim naseljima (zagrebačka i splitska regija npr.), može se primjetiti *da je prisutna sve manja razlika u tehničkom standardu i razini opremljenosti kućanstava u selu i gradu*, upravo zbog procesa umrežavanja i širenja procesa urbanizacije. U zadnjim se desetljećima zamjećuju i obrnuti fenomeni koji se očituju u kvalitetnijem stanovanju i opremljenosti kućanstava na selu od onih u gradovima, te trendu življenja u ruralnim prostorima, ali sa visokom razinom opremljenosti (i primarnom i sekundarnom). Međutim, moraju se spomenuti i loši primjeri, poput života u slabo naseljenima ili depopulariziranim seoskim naseljima u kojima nema gotovo nikakvih uvjeta za dobar život te se zbog toga uglavnom napuštaju i u njima ostaje samo starije stanovništvo. Očito je da je hrvatska mreža naselja primjer i iznimno dobrih i iznimno loših slučajeva koji utječu na ukupnu kvalitetu života njezinih stanovnika.

Literatura

1. Allen, John; Massey, Doreen; Pile, Steve (edt.) (1999.): *City Worlds*. – London and New York : The Open University.
2. Bežovan, Gojko (2005.): Procjena standarda stanovanja u Zagrebu kao razvojnog resursa. – Zagreb : *Revija za socijalnu politiku*, god. 12, br. 1, str. 23–44.
3. Castells, Manuel (2000.): *Ušpon umreženog društva*, sv. I. – Zagreb : Golden marketing.
4. Caldeira, Teresa (1996.): Proximity and high walls: Sao Paulo in the 1900s. – In: Amin, Ash; Graham, Stephen (1999.): *Unsettling Cities. Movement / Settlement*. – London; New York : The Open University.
5. Čaldarović, Ognjen (1985.): *Urbana sociologija: socijalna teorija i urbano pitanje*. – Zagreb : Globus.
6. Čaldarović, Ognjen (1987.): *Suvremeno društvo i urbanizacija*. – Zagreb : Školska knjiga.
7. Čaldarović, Ognjen (1989.): *Društvena dioba prostora*. – Zagreb : Sociološko društvo Hrvatske.
8. Downey, John; McGuigan, Jim (1999.): *Tebnocities*. – London; Thousand Oaks; New Delhi : Sage Publications.
9. Giddens, Anthony (1990.): *The Consequences of Modernity*. – Polity press, UK.
10. Hall, Peter (1966.): *The World Cities*. – New York; Toronto : World University Library.
11. Harvey, David (1989.): *The Urban Experience*. – Oxford, UK., Blackwell Publishers.
12. Harvey, David (1994.): *The Condition of Postmodernity*. – Oxford, UK., Blackwell Publishers.
13. Hočvar, Marjan (2005.): Koncept umreživanja gradova – globalizacija. – *Sociologija sela*, 43 (2005) 169 (3): 691–725.
14. Hodžić, Alija (2005.): Mreža naselja u umreženom društvu. – *Sociologija sela*, 43 (2005) 169 (3): 497–525.
15. Hodžić, Alija (2005.): Društveno restrukturiranje i novi socijalni kontekst. – *Sociologija sela*, 43 (2005) 169 (3): 525–563.
16. Izvješće o stanju u prostoru Republike Hrvatske 2003. Tekstualni dio, knj. 1., srpanj 2003. – Zagreb : Ministarstvo zaštite okoliša i prostornog uređenja; Zavod za prostorno uređenje.
17. Lay, Vladimir (1991.): Kvaliteta života društvenih slojeva u Hrvatskoj: socijalno strukturiranje blagostanja. – U: *Socijalna struktura i kvaliteta života u Hrvatskoj: zbornik radova*. – Zagreb : Institut za društvena istraživanja Sveučilišta.
18. Lefebvre, Henri (1988.): *Kritika svakidašnjeg života*. – Zagreb : Naprijed.
19. Marinović – Uzelac, Ante (2001.): *Prostorno planiranje*. – Zagreb : Dom i svijet. (Biblioteka Posebna izdanja).
20. Popis stanovništva 2001.: kontingenti stanovništva, po gradovima/općinama – Zagreb : DZS, 2004. O
21. Popovski, Vesna (1987.): Pristup istraživanju mreže naselja SR Hrvatske. – U: *Mreža naselja SR Hrvatske*. – Zagreb : Institut za društvena istraživanja Sveučilišta. – (Studije i izvještaji)
22. Pušić, Ljubinko (1997.): *Grad, društvo, prostor: sociologija grada*. – Beograd : Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
23. Pušić, Ljubinko (2001.): *Održivi grad: ka jednoj sociologiji okruženja*. – Beograd : Nova175.
24. Rogić, Ivan (1990.): *Stanovati i biti: rasprave iz sociologije stanovanja*. – Zagreb : Sociološko društvo Hrvatske. – (Biblioteka revije za sociologiju; knj. 18)

25. Rogić, Ivan (1992.): *Periferijski puls u srcu od grada: zamke revitalizacije*. – Zagreb : Sociološko društvo Hrvatske.
26. Sassen, Saskia (2000.): New Frontiers facing Urban Sociology at the Millennium. – *British Journal of Sociology*, 51 (2000) 1. URL: (lipanj 2003.)
27. Sassen, Saskia (2001.): *The Global City. New York, London, Tokyo*. (Second edition). – Princeton; Oxford : Princeton University Press.
28. Seferagić, Dušica (1981.): Procesi metropolitanizacije na zagrebačkom području. – U: *Društveni aspekti povezanosti Zagreba i okolnih područja*. – Zagreb : Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu. – (Studije i izvještaji)
29. Seferagić, Dušica (1987.): Mreža naselja u planovima SR Hrvatske. – U: *Mreža naselja SR Hrvatske*. – Zagreb : Institut za društvena istraživanja Sveučilišta. – (Studije i izvještaji)
30. Seferagić, Dušica (1988.): *Kvaliteta života i nova stambena naselja*. – Zagreb : Sociološko društvo Hrvatske.
31. Seferagić, Dušica (2000.): Selo između tradicionalne i virtualne zajednice. – U: Seferagić, Dušica, (ur.) *Selo: izbor ili usud*. – Zagreb : Institut za društvena istraživanja u Zagrebu. (Biblioteka Znanost i društvo, knj. 4)
32. Seferagić, Dušica (2005.): Piramidalna mreža gradova. – *Sociologija sela*, 43, 169 (3): 579–617.
33. Soja, W. Edward (1994.): *Postmodern Geographies*. – New York : Verso.
34. Soja, W. Edward (2000.): *Postmetropolis: Critical Studies of Cities and Regions*. – Oxford, UK. : Blackwell Publishers.
35. Statistički ljetopis RH 2005. – Zagreb : DZS, 2006. ○
36. Svirčić Gotovac, Anđelina (2006.): *Sociološki aspekti mreže naselja u zagrebačkoj regiji*. Magistarski rad. – Zagreb : Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
37. Šimunović, Ivo (1999.): Srednji gradovi u regionalnom sustavu Hrvatske. – U: Rogić, I.; Salaj, M. (ur.): *Srednji gradovi u hrvatskoj urbanizaciji*. – Zagreb : Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
38. Štambuk, Maja; Mišetić, Anka (ur.) (2002.): Neki elementi socijalne i tehničke infrastrukture hrvatskog sela. – U: *Prostor iza: kako modernizacija mijenja hrvatsko selo*. – Zagreb : Institut društvenih znanosti Ivo Pilar. – (Biblioteka Zbornici; knj. 17)
39. Thorns, C. David (2002): *The Transformation of Cities: Urban Theory and Urban Life*. – London; New York : Palgrave Macmillan.
40. Vresk, Milan (2002.): *Razvoj urbanih sistema u svijetu*. – Zagreb : Školska knjiga.
41. Vresk, Milan (2002.): *Grad i urbanizacija*. – Zagreb : Školska knjiga.
42. Župančić, Milan (2005.): Infrastrukturna opremljenost hrvatskih seoskih naselja. – *Sociologija sela*, 43 (2005) 169 (3): 617–659.

Anđelina Svirčić Gotovac

Institute for social research in Zagreb, Zagreb, Croatia
e-mail: svircic@idi.hr

The quality of living in the settlements network in Croatia

Abstract

This paper is topically related to the research project of the Institute for Social Research in Zagreb “*Sociological aspects of the settlements network in the context of transition*” (2002 – 2005). In 2004 a field research was carried out as a part of it, and some of its results will be the theme of this paper. The said project referred to the sociological research of the settlements network of the whole Croatia with a sample of 154 settlements of different types. The settlements network is a system of urban and rural settlements that make together a spatial and functional whole. The subject matter of the research is to examine the quality of life in the settlements network, using as parameters the dwelling and the quality of equipment of the households, the immediate surrounding or neighborhood. The obtained results served to ascertain the existing *quality of living in the settlements and a primary and secondary level of the quality of equipment of the households in the settlements network*. As expected, the results showed the best quality in the biggest cities, especially Zagreb, and the worse in small villages. In general, the existing hierarchic structure of the network with Zagreb on top was confirmed. However, by using a detailed analysis, it can be seen that the situation is much more complex. The results for macro-regional and regional centers are often better than for Zagreb, and for rural settlements than for urban, but it depends on the examined criterion or the element of quality of living, dwelling respectively.

Key words: settlements network, quality of living, transition, globalization, dwelling, quality of equipment of the households and immediate surrounding (neighborhood)

Received on: 20th of September, 2006

Accepted on: 17th of October, 2006

Anđelina Svirčić Gotovac

Institut de Recherche sociale à Zagreb, Zagreb, Croatie

e-mail: svircic@idi.hr

La qualité de l'habitation dans le réseau des localités de Croatie

Résumé

Ce travail est thématiquement lié au projet de recherches scientifiques de l'Institut de Recherche sociale à Zagreb sous le titre *Les aspects sociologiques du réseau des localités dans le contexte de la transition*, qui a été réalisé au cours de la période de 2002 à 2005. Dans l'ensemble de ceci ont été réalisées des recherches sur le terrain en 2004, et une partie des données qui en ont été obtenues sera le thème de ce travail. Le projet mentionné se rapportait à la recherche sociologique sur le réseau des localités dans toute la Croatie, avec un échantillon de 154 localités de type différent au total. Le réseau des localités est le système des localités urbaines et rurales qui forment ensemble l'ensemble fonctionnel et de l'espace. L'objet de ce travail de recherche est d'examiner la qualité de la vie dans le réseau des localités, et ce au moyen des éléments en matière d'habitation, d'équipement des ménages et d'équipement de l'environnement direct ou voisinage dans les localités. D'après les résultats obtenus des recherches a été déterminée la *qualité de l'habitation* existante dans les localités, et le *niveau primaire et secondaire de l'équipement des ménages* dans le réseau des localités. Comme on s'y attendait, les résultats sont les meilleurs pour les plus grandes villes, surtout pour Zagreb, et les plus mauvais pour les villages. En général s'est confirmée la structure hiérarchique existante du réseau examiné des localités, avec Zagreb au sommet. Cependant dans une analyse détaillée, nous avons remarqué que la situation est bien plus complexe. Souvent les données sont meilleures pour les centres macrorégionaux et régionaux que pour Zagreb, et pour les villages elles sont meilleures que pour les villes, mais cela dépend du critère de l'examen ou de l'élément de la qualité de la vie, à savoir de l'habitation.

Mots-clés: réseau des localités, qualité de la vie, transition, globalisation, habitation, équipement des ménages, équipement de l'environnement direct (voisinage)

Reçu: 20 septembre 2006

Accepté: 17 octobre 2006